

Tre teser om børnelitteratur og islandsk litteraturhistorie

Jón Yngvi Jóhannsson

Fra man begyndte at skrive nationale litteraturhistorier i 1800-tallet og til langt op i 1900-tallet, stod der ikke meget om børnebøger på deres sider. Det var mest, når forfattere til "alvorlige" litterære værker for voksne også skrev børnebøger, at de fandt nåde for litteraturhistorikernes øjne, men så blev de højest nævnt i forbifarten.

Islandske litteraturhistorier er naturligvis ingen undtagelse. Det er let at få et overblik over islandske litteraturhistorier. Bortset fra lærebøger til ungdomstrinnet er der ikke mange. De ældste udgivne litteraturhistorier om islandsk litteratur handler desuden kun om middelalderlitteratur, islændingesagaer, oldtidssagaer, eddadigte og andre tekster, der er skrevet og bevaret i Island, men samtidig også tilhører den fælles nordiske litteraturarv. Dette gælder for eksempel Finnur Jónssons bedrift *Den oldnorske og oldislandske Litteraturs Historie*, der udkom i tre bind i perioden 1920–1924 og alligevel kun når til 1550.

I to hovedværker i islandsk litteraturhistorie, der udkom i midten af 1900-tallet, *Íslenskar nútímabókmenntir 1918–1948* af Kristinn E. Andrússon og *Íslensk bókmenntasaga 874–1960* af Stefán Einarsson, optræder børnebøger kun sporadisk. Stefán Einarsson bruger et kapitel på to sider på Jón Sveinsson, også kendt som Nonni, hvor han nævner, at Nonni er blevet sammenlignet med H.C. Andersen og Mark Twain, men hvor han selv kommer til den konklusion, at hans kunst "overhovedet ikke kan sammenlignes med deres kunst".¹ Kristinn E. Andrússon nævner ikke Nonni ved navn, selv om han, da bogen blev skrevet, sandsynligvis har været den islandske forfatter, ved siden af Halldór Laxness og Gunnar Gunnarsson, der var mest kendt af læsere uden for Island. Kristinn E. Andrússon nævner sjældent og kun i forbindelse med børnebøger. Han skriver dog om Stefán Jónsson, en af Islands mest respekterede børnebogsforfattere i midten af 1900-tallet: "Ingen steder har Stefán Jónsson givet sin digtergave så frie tøjler som i sin nye ungdomsbog, *Sagan hans Hjalta litla* (1948), og han opnår så godt et greb om indholdet og personbeskrivelsen, at historien får almen gyldighed."²

2006 var et vigtigt år i islandsk litteraturhistorieskrivning. Der udkom næsten samtidig de to sidste bind af *Íslensk bókmenntasaga*, et oversigtsværk over islandsk litteratur i fem bind fra begyndelsen til samtiden, og *A History of Icelandic Literature*, et etbindsværk omfattende samme periode, der udkom i skriftrækken *Histories of Scandinavian Literature*. Begge disse arbejder indeholder særlige afsnit om børnebøger, hvilket på sæt og vis er fuldstændig i takt med tiden. Forskning af børnebøger var da i nogen tid etableret som et fuldt udgyldigt forskningsfelt inden for litteraturhistorie og litteraturvidenskab. I islandsk sammenhæng er *Íslenskar barnabækur 1780–1979* af Silja Aðalsteinsdóttir, der udkom i 1981, naturligvis absolut et pionerarbejde. Silja Aðalsteinsdóttir skriver et kort afsnit om børnebøger i *A History of Icelandic Literature*.³ I femte bind af litteraturhistorien skriver Margrét Tryggvadóttir om børnebøger fra 1970 til samtiden.⁴ Begge disse kapitler er baseret på den nyeste forskning og sætter islandske børnebøger i kontekst med samfund og historie og med internationale strømninger i børnelitteratur og litteraturen i almindelighed.

Denne artikel er skrevet omkring det tidspunkt, hvor jeg er ved at begynde på en ny litteraturhistorie, hvor 1900-tallet og den forløbne del af 2000-tallet er tilfaldet mig og en anden forfatter.

I den litteraturhistorie kommer der ikke noget særligt afsnit om børnelitteratur; den bliver behandlet sammen med andre tekster. Her vil jeg gerne forklare, hvorfor det sker, ud fra tre eksempler fra islandsk litteraturhistorie i 1900-tallet. Jeg vil argumentere for, at det er nødvendigt at behandle børnelitteratur som en fuldgyldig del af

den tekstverden, vi kalder islandsk litteratur. Endvidere vil jeg vise, at visse hovedværker i islandsk børnelitteratur ikke alene genspejler de bevægelser, der er mest aktuelle i litteraturen i en bestemt periode, men at de også kan være en formende kraft, der kan have afgørende indflydelse på andre tekster, tekster, der er skrevet for voksne, og som hidtil har haft en finere position i litteraturhistorien. Eksemplerne, som jeg bruger, kommer fra islandsk litteraturhistorie, men behandlingen har mere almen gyldighed, som det anføres i slutningen af denne artikel.

Islandsk litteratur i verden

I første del af 1900-tallet blev islandsk litteratur mere international, end man hidtil havde kendt. Islandske forfattere udgav bøger på dansk i København, på norsk i Oslo, på islandsk i hjemlandet og på islandsk og engelsk i Manitoba i Canada. Nogle af disse forfattere blev meget populære både blandt kritikere og læsere, og deres værker blev udbredt i den vestlige verden. Eksempelvis kan nævnes Gunnar Gunnarsson, der skrev sine værker på dansk, men de blev hurtigt oversat til andre sprog, og særlig i Tyskland blev han yderst udbredt. Efter de forfattere, der skrev deres værker på udenlandske sprog, kom så Halldór Laxness, der skrev sine værker på islandsk.

Disse forfatters succes har forskellige forklaringer, men ikke mindst, at der herskede en vis efterspørgsel efter Island i datidens Europa. I modtagelsen af deres værker kan man ane en diskurs om Island, der til dels minder om Vestens diskurs om Østen, orientalismen.⁵ Etnologen Kristinn Schram har kaldt denne diskurs borealisme.⁶ Den har sin grund i forestillinger om, at islændinge grundlæggende er anderledes end deres europæiske naboer, at de er uskyldige, ufordærvede og i nærmere kontakt med både historien og naturen. Denne diskurs om Island banede vejen for islandske forfattere ind i den internationale litteraturs verden. Men man kan tænke over, om den ikke også har betydet, at de ikke altid blev taget alvorligt som forfattere. Deres værker blev læst som eksempler på en fremmedartet nations tankegang og skikke snarere end som selvstændige kunstværker.

Den forfatter, der var mest populær af alle islandske forfattere i første halvdel af 1900-tallet i Europa, var imidlertid jesuitermunken pater Jón Sveinsson, der skrev 13 bøger på tysk for børn og unge i perioden 1913–1934. Nonnis historier er erindringer, der fortæller om hans barndom og ungdom og hans yngre bror Manni ved Eyjafjörður i Nordisland. Sin første bog skrev Nonni imidlertid ikke på tysk, men på dansk. *Et Ridt gennem Island: Oplevelser* er en rejseberetning, der

- 1 Stefán Einarsson, *Íslensk bókmenntasaga 874-1960*, 1961, 336.
- 2 Kristinn E. Andrésson, *Íslenskar nútímabókmenntir 1918-1948*, Mál og menning: Reykjavík 1949, 261.
- 3 Silja Aðalsteinsdóttir, "Icelandic Children's Literature 1780-2000", i *A History of Icelandic Literature*, Daisy Neijmann (ed.), Nebraska, University of Nebraska Press 2006, 586-607.
- 4 Margrét Tryggvadóttir, "Íslenskar barnabækur eftir 1970", i Guðmundur Andri Thorsson (ed.) *Íslensk bókmenntasaga V*, Reykjavík, Mál og menning, 315-371.
- 5 Jón Yngvi Jóhannsson, "Scandinavian Orientalism. The Reception of Danish-Icelandic Literature 1905-1950", i Jens Cramer og Malan Marnersdóttir, *Nordisk litteratur og mentalitet*, Tórshavn, Føroya Fróðskaparfelag, 2000, 254-261.
- 6 Kristinn Schram, "Banking on Borealism. Eating, Smelling, and Performing the North", i Sumarliði R. Ísleifsson (ed.), *Iceland and Images of the North*, Reykjavík/Québec, The Reykjavík Academy/Presses de l'Université du Québec, 2011, 312-327.

fortæller om Nonnis rejse til Island, blandt andet til hans hjemstavn i sommeren 1894. Beretningen blev først trykt i danske tidsskrifter, inden den blev udgivet som bog, først på dansk i 1908 og derefter på tysk tre år senere.⁷ Nonnis højstemte romantiske beskrivelser af islandsk natur og det islandske folk ses der for første gang, og de næste år og årtier skrev Jón Sveinsson flere bøger, der befæstede det billede. Og desuden holdt han 4.000-5.000 foredrag om sin barndoms Island rundt om i hele verden.⁸

Det er velkendt i islandsk litteraturhistorie, at Nonni hjalp unge islandske forfattere frem i udlandet, ikke mindst Halldór Laxness. De blev fine venner i den periode, hvor Laxness var katolik, og deres bekendtskab varede længe efter det. Men man kan også spørge, om Nonnis forfatterskab har haft mere og mere dybtgående indflydelse på islandsk litteratur og ikke mindst modtagelsen af den i udlandet, end forskerne hidtil har været opmærksomme på.

Urbanisering og børnelitteratur

Striden mellem land og by og bydannelsen i det islandske samfund omkring og efter midten af 1900-tallet er et af hovedtemaerne i islandsk litteraturhistorie. Det samme kan man faktisk sige om islandsk kulturhistorie og islandsk politisk historie i almindelighed. Urbaniseringen kom sent til Island. Den begyndte med trawlerfiskeriet i de første årtier af århundredet, men der kom først fart på den med ankomsten af de britiske og senere amerikanske besættelsestropper under Anden Verdenskrig.

Det er en ret udbredt opfattelse i islandsk litteraturhistorie, at befolkningen flyttede senere til byen i litteraturen end i virkeligheden. Op til begyndelsen af 1970'erne var landet eller spredt bebyggede områder baggrunden for en utrolig stor del af islandske romaner, både for børn og voksne. Man må nok indrømme, at det gælder ikke mindst børnebøger. Der findes en mængde fortællinger i efterkrigsårenes islandske børnelitteratur om børn fra byen, der kommer i uføre eller har det skidt af andre grunde og bliver sendt ud på landet og modnes. I romaner for voksne optrådte byen også tit i rollen som lastens hule. Islændingens sande liv skulle stadig findes på landet, og de første generationer, der voksede op "på gaden", gjorde det med dybt samvittighedsnag over på en eller anden måde at have svigtet livet på landet.⁹

Omkring midten af 1970'erne begyndte dette at ændre sig. Forfattere som Pétur Gunnarsson og senere Einar Már Guðmundsson og Einar Kárason viste et nyt billede af byen i deres romaner. Byen åbnede sig som et digterisk rum, en scene for ungdommens eventyr

”
Det er en ret udbredt opfattelse i islandsk litteraturhistorie, at befolkningen flyttede senere til byen i litteraturen end i virkeligheden.

og myter, hvor børn (især drenge) levede i en by, der var i fuld fart på vej ind i nutiden. I Pétur Gunnarssons bøger eksisterer landet stadig som et sommerland for børn, men hos Einar Már Guðmundsson har horisonten lukket sig omkring byen eller kvarteret, og i Einar Kárasons bøger er modsætningen til byen ikke landet, men det forjættede land mod vest – USA.

Helga Kress hævdede i et interview i 1986, at disse forfattere var kraftigt påvirket af Guðrún Helgadóttirs bøger om Jón Oddur og Jón Bjarni.¹⁰ Guðrún Helgadóttirs historier er romaner for børn, og de har været yderst populære. Ástráður Eysteinnsson har også gjort opmærksom på, at der måske findes en variant af postmodernisme i disse forfatters bestræbelse på at "udviske skellet mellem ungdoms- og voksenlitteratur".¹¹ Denne idé er bestemt meget interessant, og hvis man læser Guðrún Helgadóttirs bøger opmærksomt, viser det sig, at der i dem findes mere af, hvad der blev regnet for nyskabelser i romaner for voksne, der udkom lidt senere, og som blev regnet for nybrud i voksenlitteraturens verden. I historierne om Jón Oddur og Jón Bjarni er byen ubestridt centrum i verdensbilledet for børnene og de voksne, der bor i den. Der sker eventyr hver dag, men der har sorgen også hjemme og humoren. Som i mange andre centrale romaner i perioden er anvendelsen af synsvinkel en af de ting, der giver Guðrún Helgadóttirs fortællinger værdi. Selv om fortælleren optræder i tredje person, ligger synsvinklen altid hos børnene. Vi ser de voksnes verden med deres øjne, og synsvinklen afslører de voksnes hykleri og dobbeltmoral.¹² Den barnlige sansning af verden og ikke mindst byen er karakteristisk for værker af forfattere som Einar Már Guðmundsson, Gyrðir Elíasson og Kristín Ómarsdóttir, som har præget den islandske roman stærkt i de seneste årtier, men der og på flere andre måder var Guðrún Helgadóttir pioneren. Guðrún Helgadóttirs bøger slår en ny tone an i digtningen om byen i islandsk litteratur, og man kan så tænke over, om den tone ikke er bemærket af kritikere og litterater, fordi bøgerne er skrevet og markedsført for børn.

- 7 Dagný Kristjánsdóttir, *Bókabörn. Íslenskar barnabókmenntir verða til*, Háskólaútgáfan, Reykjavík 2015, 133.
- 8 Gunnar F. Guðmundsson, *Pater Jón Sveinsson*, Opna, Reykjavík 2012.
- 9 Guðmundur Andri Thorsson, "Bernskuminningar", *Tímarit Máls og menningar* 2/1987, 130-136.
- 10 "... opna nýja sýn", [Interview med Helga Kress], *Vera* 6/1986, 22.
- 11 Ástráður Eysteinnsson, "Myndbrot frá barnæsku í tilefni af sögum Gyrðis Elíasonar", i *Umbrot. Bókmenntir og nútími*, Háskólaútgáfan, Reykjavík 1999, 180-207.
- 12 Ármann Jakobsson, "Að kunna sér hóf í alvörunni. Þegar nútíminn kom með tvíburum inn í íslenskar barnabókmenntir", i Brynhildur Þórarinsdóttir og Dagný Kristjánsdóttir, *Í Guðrúnarhúsi. Greinasafn um bækur Guðrúnar Helgadóttur*, Bókmenntafræðistofnun og Vaka Helgafell, Reykjavík 2005, 74-92.

I eventyrskoven

Man kan trygt fastslå, at islandsk litteratur og især den islandske roman siden begyndelsen af 1980'erne virkelig har blomstret. Vi oplever nu en ny international periode i islandsk litteratur som den i årene før Anden Verdenskrig. Det kan man finde forskellige forklaringer på. Den ovennævnte borealisme ligger stadig i baggrunden af modtagelsen af islandske forfattere i udlandet, men når man ser på krimiforfatternes andel, kan man ikke ignorere, at de er en del af en nordisk bølge, der begyndte med Sjöwall og Wahlöös romaner i 1970'erne.

Men der er flere årsager. Hvis vi vil finde forklaringer på den opblomstring, der har været i islandsk litteratur de seneste fire årtier, må vi også se på den historiske baggrund hjemme. Jeg har før hævdet i bind V af *Íslensk bókmenntasaga*, at en af de vigtigste forklaringer på, hvordan islandsk litteratur og faktisk også andre kunstarter blomstrer i denne periode, ligger i, at grænsen mellem kunstarterne er blevet mindre rigid, især mellem litteratur, pop- og rockmusik og billedkunst.¹³ Som belæg herfor kan man opregne kunstnere, der har virket i mere end en kunstart, og som har bygget broer mellem dem. Et eksempel på det er lyrikeren og romanforfatteren Bragi Ólafsson, som spillede bas i Sugarcubes, gruppen, der gjorde Björk til en superstjerne, og billedkunstnerne og forfatterne Hallgrímur Helgason, Ragna Sigurðardóttir og Sigurður Guðmundsson. Men inden disse kunstnere begyndte at gøre sig gældende som romanforfattere for voksne, havde billedkunstneren og forfatteren Þorvaldur Þorsteinsson udsendt et værk, der er epokegørende på mere end en måde.

Billedbogen *Skilaboðaskjóðan* udkom første gang i 1986. Den er skrevet og illustreret af Þorvaldur Þorsteinsson. Senere skrev han ud fra bogen en musical, der har været opført på Islands Nationalteater to gange og er blevet opsat af en mængde amatørteatergrupper. Det er ikke for meget at sige, at *Skilaboðaskjóðan* har fået en kanonisk plads i islandsk børnekultur. Men er det tænkeligt, at dens betydning som litterært værk ikke blot gælder børnelitteratur?

Skilaboðaskjóðan er et eventyr, der fortæller om lille Putti, der bor i udkanten af skoven sammen med sin mor, syersken Möddumamma. Han bliver væk i Eventyrskoven og kommer i hænderne på den græsselige Nattrold. I Eventyrskoven er alt én stor pærevælling. Der er den ægte islandske Nattrold, der stammer tilbage fra islandske folkeeventyr indsamlet i 1800-tallet, men også Ulven, Stedmoderen og Heksen fra Grimms eventyr, Grisling og Peter Plys, H.C. Andersens standhaftige tinsoldat og flere personer fra verdenslitteraturen. Underliggende er der så myten om Balders død fra Gylfaginning.¹⁴ Intertekstualitet sætter et stærkt præg på bogen, både tekst og billeder.

Med en passende grad af simplificering kunne man sige, at *Skilaboðaskjóðan* nærmest er skrevet ud fra Umberto Ecos opskrift på postmodernisme: at den består i at anvende fortiden og traditionen som materiale i litteratur, ironisk og med leg med sproget. Den ironiske bearbejdning af traditionen havde formende indflydelse på islandsk litteratur ved slutningen af 1900-tallet. Det er ikke udelukket, at Þorvaldur Þorsteinssons *Skilaboðaskjóðan* har været et vigtigt forbillede i den sammenhæng.

”

Den barnlige sansning af verden og ikke mindst byen er karakteristisk for værker af forfattere som Einar Már Guðmundsson, Gyrðir Elíasson og Kristín Ómarsdóttir, som har præget den islandske roman stærkt i de seneste årtier, men der og på flere andre måder var Guðrún Helgadóttir pioneren.

13 Jón Yngvi Jóhannsson, "Sagnagerð eftir 1970" i Guðmundur Andri Thorsson (ed.) *Íslensk bókmenntasaga* V, 1961, Mál og menning, Reykjavík, 535-709.

14 Jón Yngvi Jóhannsson, "Í ævintýraskóginum. Um textatengsl í Skilaboðaskjóðunni", i Silja Aðalsteinsdóttir (ed), *Raddir barnabókanna*. Greinasafn, Forlagið, 1999.

Konklusion

Her er givet tre eksempler på islandske tekster til børn, som kunne have nøglepositioner i islandsk litteraturhistorie. Men islandsk litteraturhistorie er naturligvis ikke isoleret i forhold til andre landes og sprogområders litteratur, og jeg er ikke i tvivl om, at man let kan finde tilsvarende eksempler i deres litteraturhistorie. I denne antologi er emnet nordisk børnelitteratur. Derfor er det mest nærliggende at slutte denne artikel med nogle spørgsmål, som jeg håber, at mine nordiske kolleger vil reagere på. Jeg håber, at man tilgiver mig, at jeg her bruger eksempler fra mine egne yndlingsforfattere og spørger: Hvilken indflydelse har Astrid Lindgren og hendes romaner haft på svenske romaner for voksne og børn de sidste 50 år? Hvilken formativ betydning har Tove Jansson haft for finsk og finlandssvensk litteratur for børn og voksne? Hvad sker der, hvis vi læser Anne-Cath. Vestlys opvæksthistorier i sammenhæng med de seneste års flod af norsk autofiktion? Og hvem af navnebrødrene Ki(e)rkegaard har haft mest indflydelse på danske samtidsforfattere, Søren eller Ole Lund?